

Entrevista a don Miguel Traver Sanchordi, mestre

L'entrevista a don Miguel Traver Sanchordi, Miguel de la Perrera, era una necessitat pendent des de fa molt. Miguel és una persona molt oberta, amb molt de món, molt simpàtic. En un món rural com el nostre, una persona amb estudis en els anys 40 i 50 era una raresa, i el seu testimoni aporta molt a la història oral del nostre poble. Amb ell vam parlar de la seua formació i de l'escola en l'Artana de la postguerra; de son pare, Miquelet de l'Estanc, un gran músic; dels seus records de la guerra; del temps d'estudi com a batxiller i com a universitari, i de com era el treball de mestre en els seus primers anys rodant per poblets i ciutats. Vam acabar preguntant-li pel corro, que durant uns dies en estiu era part de sa casa.

Haguérem pogut seguir preguntant-li i escoltant-lo hores i hores. És un gran conversador, i en les seues paraules hi ha sempre molt d'humor i una ironia intel·ligent. Ens sentim privilegiats d'haver gaudit de la conversa i de la seua confiança. Pensem que és una gran aportació a la memòria popular d'Artana, un gran patrimoni immaterial que confiem que perdure en el temps.

Fitxa per l'Artanapèdia

Títol	<i>Entrevista a don Miguel Traver Sanchordi, mestre</i>
Nom/Cognom	Miguel Traver Sanchordi, <i>Miguel de la Perrera</i>
Any de naixement	1933
Categories	Ensenyament, treball, etnologia guerra, postguerra,
Data i lloc de l'entrevista	Diumenge 22 de juny de 2025, a casa de l'entrevistat
Equip entrevistador	Artanapèdia
Enllaç	https://youtu.be/oJ0lmF39ZB0
Extracte	https://youtu.be/xhDcLAOdTG4

Sinopsi

Don Miguel Traver Sanchordi (1933), *Miguel de la Perrera*, mestre d'escola, ens parla de la seua infància en Artana i de son pare, el tio Miquelet de l'Estanc, músic, però sobretot conversem amb ell de mestres, escoles i ensenyament, la que va rebre i la que va impartir en la seua llarga carrera professional per pobles i ciutats.

Transcripció

Contingut

Infància i aprenentatge	2
El tio Miquelet <i>de l'Estanc</i> , músic	3
Guerra	4
Mestres i escoles d'Artana	5
Estudiant i mestre d'escola	7
El corro	18

Infància i aprenentatge

Bueno, al principi parlàvem de don Juan Ros.

Sí. Don Juan Bautista Ros.

Hi havia alguns mestres que pegaven.

Ixe no.

D'ixe m'han parlat bé sempre. Amb afecte.

Un mestre que totes les commemoracions i activitats que eixien en les enciclopèdies, mos explicava, mos feia fer el dibuix i l'esquema, tot. O siga que sabies totes les festes que estaven en el calendari. Cantar mos ensenyava, perquè de música sabia. Mos ensenyava cants, lo que s'estilava entones. De la falange i no falange, lo que fora. T'ho ensenyaven i ara ho recordes i fas: "ui...". A vegades ixen reportatges ahí i sents... el Cara al sol el sabem tots. Dic: "mira què bonico. Dic: ja està, tot lo que mos ensenyen, hala". El paseo escolar al camp de fútbol, tots en ristra, la bandera amunt, la portava algú a rellevo i cap amunt. Te feien cantar a la Plaça Nova, allí a la cruz de los caídos que hi havia. A on estava la font, que ja no està, la van llevar pa... Ai, mut. Pues hala, allí anavem quan hi havia una cosa de... que era una commemoració, per exemple la mort d'un polític, ahí estava el calendari. Hala, a cantar allí lo que fora. Classe no n'hi havia, però sabies altres coses de cultura. Pues ixe mestre, mira, a Ramón de Clàudia, que ja ha mort; Ramón, el fill del mestre i jo, mos va fer un trio de cançons i mos va ensenyar pa la festa del Cristo una missa. Els Kíries, Glòria, Creo i tot. Mos va ensenyar la [Missa segon Pontifical](#) de Perosi [[Lorenzo Perosi, 1872-1956](#)].

Ah, Perosi estava de moda en aquell moment. Un gran-gran compositor.

No, jo tinc el casset, la Missa. Me'l vaig comprar después. Tinc quatre discs: "Laurentino Perosi a cuatro voces". Pues ací, tots els cantors d'ací d'Artana: el tenor, el baix, l'orquestra que tocava mon pare i hi havia clarinet, saxo, violí i mon pare el contrabaix gran.

Això no ho sabia jo tampoc.

Pues vam estrenar ixa missa el dia del Cristo. A la gent d'entonces que això li agradava, van eixir meravillats. Pues va estar tot l'any ensenyant-mos la veu nostra de tiples, dels tres.

Això és una cultura important tamé, clar.

I después ja mos unia. Ahí a l'acadèmia de música. Ahí al pujar, davant de casa Genoveva. Davant hi ha una caseta xicotia [*carrer del Crist nº 12?*]. Pues ahí feien l'acadèmia els

músics. I ahí quan mos tocava l'ensayo: “esta nit acudiu que tenim que fer ensayo tots”, l'orquestra, les veus i acoplar-les. Mos va eixir pintà. Eh, cantar a quatre veus, ja dic. Jo quan pose el casset, que està ahí dalt, encà la cante, la veu la tinc ahí, i te la cantaria sencera. Encà me’n recorde. Te la cantaria sencera.

Què bonico, això!

Pues te la cantaria sencera. Aquell home ja te dic, què paciència. Mos va ensenyar això i dos motetes més de no sé pa quina festa, tamé. Veus?, tot això agarrà. Diu “tot és cultura”. Una suma: la suma se’n va i adiós muy buenas. Però ixa me se va posar ahí dins i... Quan venia ací el tio José Mateua sempre eixia la missa a relluir. “Xa, te’n recordes? Tio, vol que li la cante? No, que jo tamé me’n recorde a muntó”, pues vale, cada u guardem-nos lo nostre. Pues ixe mestre va fer això. Unir-mos les tres veus pa cantar la missa de Perosi.

El tio Miquelet de l’Estanc, músic

I tu músic no eres?

M’agrà la música... [5 min.]

Tu tenies la música en casa.

Lo que jo vaig patir pa aprovar-la! I la vaig aprovar pal Magisteri. Pal magisteri mos donaen música tamé, una assignatura normal. I me van posar un cinc por gracia del Espíritu Santo [risses]. Mon pare: “vine ací a vore. —No m’ho digues que això jo no...”. M’agrà la música, tinc vinilos, cassetes... Tinc dalt a un quarto música pa anar i vendre. M’agrà sentir-la, concerts, tot, però jo marcar-la ahí, no. Ahí sí, ahí sí que no.

El meu germà major, Juanjo, quan va començar a tocar venia ací a adependre.

Ací esta casa era un... Mon pare feia lliçó de trompeta, fiscorno, lo que fora, de música ahí dins. Tenia una quadrilla gran. Jo dalt al segon pis, repàs a l'estiu pa tots els que m'enviaven. Açò pareixia la Casa de la Cultura.

Ara és la Casa de Cultura la que fa tot això.

Pues mira, pues ací sense eixir... A mi, jo en l'estiu igual me tenia 40 que 42, feia grupos dalt més amunt. I mon pare ahí.

Ton pare com a músic...

Mon pare com a músic se va traure el carnet de músic. De contrabaix. Se’n va anar al circo a Suècia. Un atra aventura d'ell. Que se tirava des d'abril hasta octubre. I era curiós, perquè per el poble que passaven, ell comprava una postal i darrere la postal s'apuntava lo que ixe dia hi havia. I dalt les tinc en un fardet, 60 postals.

Mare meua, mare meua! Això és per a fer un llibre, eh?

Pues dalt estan. I sé a on estan. Pues això. I pa anar-se’n allà, en el Circo Granada, que era un circo de categoria, va anar a Castelló a examinar-se. De contrabaix. Diu que en Castelló li van dir: “vosté està en Artana? —Diu: sí. —Diu: què llàstima de mans”. Però com ell era jove, fill únic, els pares... un fill únic, fer-lo eixir d'ací... Això era fort no, fortíssim pa ells. Ara no. Ara se’n van i no diuen res. Pues ell diu: “si m'hagueren dixat eixir, de trompeta”, era trompeta.

Què fort, eh? Haguera pogut ser professional...

Pues professional. Professional. Professional. Encà n'hi havia un atra ací, que l'hauràs sentida anomenar: Marí Patrício, que vivia a la plaça. Ixa tenia una veu... Ara diuen soprano, entonces eren tiples. Que quan cantava en missa...

Ho he sentit dir, ho he sentit dir, sí.

I don Juan el retor, que ho nomenàvem quan estava allí a la sagristia, diu: "ma tia María, mira si tenia veu, veu, veu, diu: que van vindre de València a emportar-se-la pa cantar, diu. I d'allí a l'Scala de Milan". Però com entonces els pares eren aixina, no eixien de casa. Diu: "pues ixa era ma tia". Mira si és fort. Ja saps una altra anècdota. De Marí Patrício.

Però tu no vas tindre gana d'adependre de música.

Ai, jo no. No. Jo cantar en la missa cantava en tot. En la iglésia cantava hasta poc, ajudant-li a Cartero allí a l'orgue. Veu malament però ho portava avant [risses]. Ai, ja està bé, ja hem fet algo. Ara, agarrar un instrument o piano o el que fora... M'entusiasma sentir un concert de piano per a qui fora, o de orgue. No vull que em moleste ningú. Però jo... Un llibre no. Aixina és que n'hi ha pa tots. Mira si van eixint anècdotes i persones.

Què bonico!

Ai, si és bonico o no... Jo lo que sé, lo que he viscut i lo que...

Guerra

Abans mos s'ha perdut tamé lo de la guerra, que hem parlat mínimament.

De la guerra t'he explicat l'entrà dels nacionals... [10 min.]

L'entrà dels nacionals que vau pujar a vore-la!

A vore-la al braç d'una tia. I les bales anaven que xutaven.

Què poc de coneiximent ta tia, tamé.

Ací dormien dos soldats, entonces. U que era alférez i l'atre era gallego, que li dien Juan Manuel.

Clar, van entrar molts gallegos ací.

Sí. Dormien ací. I al meu germà Pepe se'l rifaven. No te dic que se'l van emportar tres dies perdut? I al cap de tres dies el porten. Pa matar-los. Però...

Pa matar-los, hui en dia els tancarien.

Ui, mira, pues ja. I ací tamé entre esta que vivia ací, María Balessa, la mare de Bernardo el capellà, pues tamé estaven molt posades en tot de la iglésia i coses d'ixes, i a un moro li van ensenyar el catecisme i el van batejar. Ací davant, ací. Encà me'n recorde. Un soldat moro que hi havia. Va vindre i, pues ahí el van cristianitzar i hala.

Sí, se van fer amistats amb soldats...

Amistats. Lo que hi hava ací, gent que eixien d'Eslida ne van baixar a muntó ací. Van fugir d'Eslida i van vindre ací. I van fer molta amistat. Sí. Encà me'n recorde de les persones: les Gasparilles, dos germanes. L'altre, Arsenio, que estava allà en la fusteria. L'altre... en fi, te diria noms... I d'ací se'n van anar tamé a muntó fora.

Vosatros me contàveu que no vau evacuar, vos vau quedar ací. Que vos vau assomar allà als Fonedors...

No, quan vam vore allò dic: "no". I veig una cova gran, matalaps, i dic: "no, mone".

Més de 400 persones diu que hi havien, una barbaritat.

Jo no sé lo que hi havia, però vam anar i dic: "mone que ací...". Ma mare diu: "mone, que ací mos mataran". Però la guerra la vam passar aixina. Els nou mesos, els soldats pues convivíem tots junts. A la u li llavava la roba, l'altra... en fi, buscaven cobijo, perquè eren tamé jóvens tots.

Ací hi havien, si recordes, refugios?

Sí, sí, sí.

I els utilitzàveu?

Ui, a la Plaça Nova. Que s'entrava... una boca estava a on està el templete, baix per ahí. I eixia a l'altre costat. Que era d'una terra rogenca, blava, tirant roig, morat, en fi. Me'n recorde jo quan escarbaven i tiraven, i hala, i hala, i hala, a vore. Hi havia dos refugios, l'altre no sé a on estava. I ací en les cases el refugi que teníem era baix l'escala, posaves un matalap davant i a veure què feia el matalap. I baix l'escala a vore: si et cau la casa damunt... No, però els nou mesos no va passar cap descalabro de dir... Jo no me'n recorde, va parar el front hasta que van dir: "se'n van o venen". Ara, quan se'n van anar és quan va vindre lo pitjor. Ells encara donaven gasto a les persones, però a l'anar-se'n el camp ras. Gasto, res. Menjar lo que podies, lo que tenien. Sí, quan se'n van anar és quan van vindre las vacas flacas.

Clar, clar. El vostre pare estava en guerra.

Sí, se'n va anar. Se'n va anar amb una banda de música, no sé pa què volien la música. Encà me'n recorde quan va vindre, que vam anar al pont a recibir-lo. Mare! Mira, ja. Ara quan ixen imatges ahí de la guerra, faig... Això és lo pitjor encara.

Mestres i escoles d'Artana

Havíem parlat un poquet de les escoles... d'escola dels cagons...

Sí, això és quan anàvem antes de la guerra.

Clar, antes de la guerra.

Después quan havíem d'anar a les escoles después de la guerra, no n'hi havien escoles. Bueno, les escoles antigues estaven ahí baix. Maestro Darés, ahí donava classe la mare de Doña Carmen. Aquella del Grupo escolar...

Doña Carmen Martín, clar.

Sí, i per això diuen ahí el carrer de les Escoles. **[15 min.]** Ara és Maestro Darés. Pues ha segut sempre el carrer de les Escoles, perquè ahí estava l'escola.

I entonces només hi havia una escola.

Claro.

L'escola nacional...

Nacional unitària. Ahí hi han fotografies —no sé qui la tindrà— amb la mare de doña Carmen [Alba], una dona... imposava respecte.

Doña Carmen Martín amb un grup de xiquetes d'Artana, al voltant de 1920. Col·lecció Jesús B. Vilar Villalba.

Mosatros n'hem publicat alguna, tamé. Una dona grossota...

Sí, que estava amb un grupo d'alumnes. Però lo que no me'n recorde jo... Qui estava de mestre entonces... perquè de después sí que me'n recorde dels mestres que teníem, que teníem a don Cayetano [Roselló Homar], don León [Castillo Lloret], don Francisco [Casanya San Ramón], don José [Sanchís]... [en 1941, don Cayetano va substituir al titular, don León, que va patir la depuració franquista; a don Cayetano el va reemplaçar don Francisco, un i altres eren oficials de l'exèrcit, formaven part de les remeses per ocupar les places dels mestres inhabilitats o desterrats per "desafectes". Veure Víctor Vilanova Candau (2019), *Miedo contenido y silencio sumiso. La depuración del magisterio en Castellón (1939-1943)*. *UJI*, pp. 180-2003. La tesi doctoral de Víctor Vilanova està accessible online: <https://www.tdx.cat/handle/10803/667038#page=1>].

Don Francisco Casanya San Ramón, mestre i oficial de l'exèrcit, vingut a Artana en 1943, amb un grup de xiquets d'Artana. Col·lecció Josep Miquel Muchola Pitarch.

Don León... don León Castillo?

Pot ser, ixe serà.

Don León Castillo estava antes de guerra ja, en Artana. I después de guerra va tindre un poc de jaleo...

Sí, d'ixe me'n recorde. D'ell no, però de nomenar-lo.

Que estava ell i la dona. A la dona li dien María Oriola.

Ixa no.

Bueno, el mestre era ell.

Perquè no la tenia. Pues sí, don León, mira, hem acabat ahí. Sí, perquè si estava amb xiquelos més majors, sabien que al mestre li dien León. Mira, mira per a on, me l'he encontrat. *La vida sale al encuentro*, com la novel·la [de José Luis Martín Vigil, 1964]. Jo no la busque, la vida. Me ix. És aixina. A vore què hi ha més per ahí. Ah, no ho sé, perquè jo soc jove i vell.

El cabet està jove.

Home, tot lo que t'he contat, mira si hi ha matèria ahí. Hi ha pa escriure un llibre. Però ara no tinc gana d'escriure ja.

Estudiant i mestre d'escola

...Jo valore molt el bon valencià, bon valencià, que parlem ací, que el parlem molt bé.

Ací no parlem com en Vinaròs, Benicarló, Alcalà de Xisbert, que allí “a lo ací”, “a lo allà”. Jo he passat per puestos... En Alcúdia parlen castellà. I sin embargo, Veo en valencià. Pues allí te dien coses: “A ver, Rosita, ¿la llave dónde està? —La llave la he dejado en el paño” [risses]. “Mire, no pegue muy fuerte porque a lo mejor ese barandado se puede caer”.

Xapurrao. Xurro.

Xurros. Pujava d'ací un home que li dien *Vicent de Baül*...

Vicent de Baül, que vivia ahí als quatre cantons.

Pues pujava ahí a fer oli. Era un poble de molt de oli. Pues allí li dien “el hacedor de aceite”. I quan vaig estar en Vilanova, un any...? Vaig estar només un any allí, vaig estar a gust. Que el primer poble que vaig estar d'interino va ser allí. Els xiquèlos que havien tingut antes dos mestres majors i no s'adaptaven, van encontrar aire. Pues allí, la de casa: “Don Miguel, si puja dalt baixe el poteco”. Jo entrava a una buhardilla i feia: “Rosita, allí no hi ha res”, i diu: “ui, el recipient de l'aigua”. A un poal: li dien “la galleda”. I me digueren: “mira, els xiquèlos...” — estaven entonces fent la casa abadia i jo els enviava: “hala, agarreu una galleda cada u —això ho dien les dones—, a portar àuia”. Jo dic: “la galleta àuia? Dic jo: se desfarà. —Diu: no, és això, el poal”. La galleda. O siga, que...

Sí, sí, sí. Bueno, és una riquesa tamé, tenim molt de vocabulari.

T'ompli. T'ompli. Hi ha qui va als puestos, torna... no s'enteren. **[20 min.]** I jo no és que ho hasca escarbat, és que me venia tot puesto. Lo que volia era jo viure amb ells, mesclats.

Home, és lo bonico i lo que t'enriquix, clar.

Mesclats, i és lo que te dona un poc de vida. No estar dins de casa tancat. Perquè ara que estic i no puc eixir, les comes se me'n van. A vegaes agarre el gaiato i dic: bueno, eixiré ahí. Si m'alce ja... Jo a on he viscut m'ha liat la gent del poble. Era una persona... u més. Ningú diria que el mestre era jo, pa mi això era una aberració.

Bueno, si li pareix tornem als estudis.

A on vulgues.

Anaven a estudiar perquè preparaven el batxillerat? Quan anaven estes quatre o cinc persones...

Sí, estos quatre o cinc que anàvem a casa d'este senyor, que mos duia... Tenia un anell que era aixina, ahí. I mos pegava al cap amb l'anell. Quan se posava furiós, paraules les amollava d'aquelles maneres. I si pujava la dona, que a vegaes pujava: “Ai, Vicente, per què els rinys? —Tu, a la puta... Tira per avall i ací no vingues”. I ella mos feia: “no vingau!”. I un dia vam dir: “demà no anem”. No vam anar, però al dia sigüent va vindre a buscar-mos”

Ai, a lo millor li faria falta...

No li pagàvem res. I ahí féiem lliure, i anàvem a examinar-mos en juny a l'Institut de Castelló. L'Institut Ribalta. Oral.

Mare meua, de tot el curs?

Sí. Primer, segon, tercer i quart. Ell t'enviava: “hala, el deber, pa demà això. Ixa pàgina de llatí, els verbos, declinacions... Tot tot tot. Quatre cursos de llatí. Encara me'n recorde d'alguns: nominativo, genitivo, dativo, acusativo... I ara anar a examinar-te oral: tenies quatre professors assentats ací, i darrere pues tenies tot el alumnat, i els que volien entrar... i mon pare tamé, que venia a acompanyar-me. Això era fort o no? Més que una dictadura. I ara se queixen, fan... Però si ara què feu?, si ho feu tot per escrit. I jo me tenia que defendre...

Molt més fàcil.

I ahí, eh? I memoritzar. Perquè era tot memoritzat.

Tot memoritzat, eh?

Tot. I tot lo de l'any. I anàvem en juny. Ara, jo els cursos que vaig fer lliure, primer, segon i tercer, el quart el vaig fer en Burriana. Perquè, en fin, perquè este se'n va anar a València pels fills, pa estar bé. I vaig fer el quart de batxillerat en Burriana, en els carmelites. I allí va ser el curs que vaig baixar de nota, però en picat.

Ostras, sobre estar tot l'any...

Sí, sí, sí. I els atres cursos, el primer, segon i tercer, dalt tinc el llibre de les notes, la mitjana de notable. I sobresalients en hi havien amuntó. Allí era un atra classe d'ensenyança, i dic: açò és jauja. I te vas confiant i va vindre el juny i... ja. Però tenien una forma de calificar entones la mar de bonica. Jo anava a examinar-me a l'institut, tots d'un curs. I te aprovaven per cursos. En fi, si tenies tu... totes les assignatures. La una un quatre, l'atre un cinc, l'atre un sis, l'atre un tres, l'atre un dos. Sumaven totes les notes, tots els punts, i després ho dividien per les assignatures. [25 min.]

Clar, traïen mitja.

Pues hi havien assignatures, per exemple, un any que... “me va a l'aire”. Pues no. Vaig traure en llatí sobresalient. I ixa me va salvar totes les demés. Al sumar-la...

Al traure mitja...

La mitja em va salvar, una maravilla. Però paties perquè era aixina la cosa. Eixia de Geografia, d'examinar-te, i era universal, no res d'ací. D'ací de les d'Espanya encà me'n recorde: “afluentes, subafluentes...”. O sea que... te presentaven els mapes de Geografia. Muts, només ratlles sense noms. I te preguntava a vore: “el río Zambeze, en África”. A vore... ixe.

I d'allí ja va passar a València, diu.

No, a València no, a estudiar no. Vaig fer en Castelló, en el Francisco Ribalta, que és a on està. Ahí anàvem a examinar-mos i, en fi, lo que hi havia. I vaig fer el batxiller, després féiem una revàlida que no era... una revàlida de quart pa passar a Magisteri, que no era forta, era una revàlida aixina d'aquelles maneres. Després la revàlida i després teníem tres cursos de magisteri. Ahí ja general ja de tot, hasta caligrafia.

Caligrafia tamé, eh? Ah, pals mestres!

I que al fer la “a” que no te n'isqueres, una ratlleta. Per això escrivíem amb eixes lletres... Que a vegaes agarre... encà tinc una carta de mon pare, dalt, i no hi ha ni una falta ni mitja. Accents, comes, punts, tot lo que n'hi ha. I allí... per això me'n recorde, que mos apretava. I ara agarra un paper de qui siga que no saben escriure. Ni expressar-se. Perquè ara els dius: “hala, escriu-me lo que és este palmito...”. Pues aixina mos portaven. I hi havia professores que mos... Tenia classes... un matemàtic que li díem “Don Felipe Saiz”. I vivia al carrer Baix. I la dona... ell no era d'ací, era Saiz, era de Córdoba o no sé d'a on, i estava com una gàbia. La dona era d'ací, Asunción. Vivien al carrer Baix. Ahí a Sant Ramon?, pues ahí. Jo amb ell pues en l'estiu anava a vore'l i me feia alguna cosa de matemàtiques, d'ecuacions... ell era professor de matemàtiques. Però les donava al seu calibre, i no en pillaves ni una. I anava per la calle de la Amargura. Però una vegà dic: “ui, jo este examen el tinc que aprovar”. I me vaig copiar la fulla del llibre en una fulla de llibreta, i la fulla de llibreta damunt aixina. La dixe damunt del pupitre, això en Castelló ja. I aquell passa mirant i dic: “ui, adió!”. I diu: “Traver, ¿qué haces? —Dic: ui, don Felipe, és que m'he fet primer el borrador i ara estic passant-ho a

límpio. —Eso es bueno”, passa de llarg i jo dic... Que era de logaritmos i no sé cuántos, i jo ni una ni mitja. Seria neperianos d'ixos... Ixa era forta, pues ixa la vaig aprovar. Cinc ratlles i passant-ho.

Però els mestres d'entonces no eren com ara. Aquells eren sabuts no... ara estúdien però d'un atra forma **[30 min.]** i d'un atra manera. Entonces no, aquells lo que volien, en tenim alguns, t'ensenyaven cultura. Feien una pel·lícula en el cine Saboya, en tots els cines: el Rialto, el Saboya i el Rex, tots. Recorregut. Pues feien una pel·lícula en el Saboya i tal i qual, que li agradava la música. Alcomençava: “he visto tal película, a ver si podéis ir a verla y tal y cual”, i estàvem tots curts. “Si podéis ir a verla y tal y cual”, encà me'n recorde: “uy, mira, ésta se llama *Casa Ricordi*” [Carmine Gallone, 1954]. Era italiana, tot de música. Mos ho explicava tot, peça per peça. Después en van fer un atra que es dia *Fantasia*, de Walt Disney [1940], de dibuixos. Mos la va explicar de tal forma que vam anar a vore-la. Diu, com aquell que diu: “voreu la música i sentireu...”, no ho sé, algo... dos contrasts. Encara ho tinc dalt, me la vaig comprar i la tinc dalt guardà. I de quan en quan la pose. És una maravilla, és tota dibuixos i música clàssica. Pues ixe home mos ho explicava ell, tot de coses d'ixes.

Això és lo que han de fer, estimular a la gent.

No. Aquell sí, mos estimulava en tot. En fi, i et contaria anècdotes... Però portava el bon peu. És que tenia bon apoyo per les classes que anava ací. Mos arreaven. Però ja te dic jo que els primers van ser dels huits i els nous, i saber de memòria i ben estudiat. I después ja em vaig fiar. Ja em vaig fiar i el quart, adiós muy buenas. Però ací n'hi havia ambient d'estudi. Perquè només n'érem quatre o cinc. I els demés mestres que havien pues estava... ací al poble estava Juan Antonio, Ferrero... Jo vaig anar encara a classe d'ell, tamé era un mestre prou bé entonces, que hi havia disciplina. No d'ixa, però era bé. Però res, i dic, tots els règims que he sabut i les assignatures, pues això, no, jo te donaré els llibres en arreglo a lo que hi havia. Perquè si alpegaes en literatura, estaves amb uns: “ixos autors...”; Unamuno este no el coneixia, perquè era... ja no estava... Miguel Hernández a penes. García Lorca, a penes. Ara m'entere de tot. Pues aixina era. I com no estaven, pues adiós muy buenas, i això tampoc és.

Jo pense que no.

Jo... no. Perquè als xiquelos els nomenes: “ui, ixe home...”. Home, si ho teniu en la tele, s'anomenen i fan entrevistes i tot i... I m'agrà, i per què tens que llevar a este i posar a aquell? A mi em tancarien a la presó [risses]. Però no: “si este és blau perquè el tinc que agarrar? I si este és roig...”. No. En casa els pares tamé eren punyeteros. Els meus, els teus ja no. “No vages amb ixos. Ixos són rojos”. Jo feia: “mare, pues tenen la cara blanca” [risses]. Total, que...

Perquè son pare era llaurador d'ací del poble?

Mon pare? L'horta que tenies, olives, garrofes i jo ajudar-li en lo que podia i... Perquè això va ser la prova meua: “vols estudiar?” **[35 min.]**, perquè vaig escomençar i m'ho vaig dir. “No vols estudiar? Pues hala, demà amb mi a la muntanya”. Ai, jo que em vaig vore la muntanya! Jo vaig dir, dic: “no, jo torne al puesto”. I quan estava en la Normal era el major de tots, perquè jo als 19 anys vaig alcomençar el batxiller, atre camí. A on anava era el major. En la Normal, el major. Estaves en un curs, tots tenien 15 anys, jo en tindria 19 o 20. Però no res... tots, perquè l'estudi no estava renyit amb l'edat. “Ai, tan vell escomença...?”. Pues tan vell.

Jo crec que és millor inclús, eh?, perquè u és més responsable.

Si ara puguera alcomençar atre camí diries: “pues vaig a fer algo”, faria un curs de... jo què sé. Però ací no n'hi ha res. I tens que decidir tu, buscar-t'ho i... En fi.

Bueno, vostè va acabar els estudis i va començar a treballar en seguida, m'imagine, de mestre.

No, un cas raro. Estant en segon de Magisteri, ací hi havia un mestre en la Foia, que li dien don Eduardo, que anava en cadira de rodes, no tenia salut. I en segon de Magisteri ja li vaig fer una substitució. Serien quinze o vint dies que es va posar mal, i va vindre esta Sunción de Roqueta: “ai, mira, fes-me un favor, tal i qual. —Clar, tu diràs. —És que don Eduardo s'ha posat mal, tal. Tu li faries escola quinze dies? —Dic: ui, vale”. Allò eren fieres de persones, estava José German, Juano.... En fi. Però en segon ja vaig donar classe. Tu dius de la diferència de ara: ara és lo contrari. Ara sobren alumnes. I mestres, pa encontrar... O fas oposicions o te mates. Pues entonces segon, i después quan vaig acabar ja de tot allí i acabar el Magisteri, que tamé el van fer en la Normal, perquè l'institut nou no estava acabat, i el vam acabar allí. I ixe any hi havia un capellà que li dien Vicent Moliner, que mos donava religió. Ixe era un os. I me feia: “Traver, en juny no aprovaràs. —Dic: no m'importa, que en setembre aprovaré”. Pues aquell li se va ocurrir en l'institut, allí fent Magisteri, de separar als xics de les xiques. Les xiques a les classes i els xics ahí, junts no. Va ser pitjor el remei que l'enfermetat. Perquè quan aquells eixien de classe, en els passillos... Ahí te quiero ver, escopeta. Ui, per ahí la u: “tia buena”, l'atre: “guapa, no sé cuántos”. Jo dic: “ací tan tranquils que estàvem, home”. Això va ser la separació. Això va ser la Normal, después ja quan vaig acabar vaig estar en el college menor, en Castelló. Per cert, que tinc la banda de... La verda, amb l'escut ahí. Entonces estava en boga la Falange, estava en boga. I jo traïa els llibres d'estudi de la Falange, tenia un amic i m'ajudava a muntó, menos mal. Pues ahí vaig fer un curs amb una acadèmia pa oposicions. Que a l'examen oral només vaig caure allí dic: “jo no ho passe”. L'escrita la vaig passar. Venia l'oral i después hi havia un examen pràctic. Pa vore com feies escola, com te movies... Però jo en el escrit **[40 min.]** hi havia un professor que hi havia ahí, que era basco, diu: “si usted no hace el examen bien hecho no lo aprobará”. Només em va dir això dic: “ui, ara sí que...”. Em vaig escarussar escarussat i li dic: “mire, sabe què? Tome el papel, me retiro”. I ja no he tornat més.

Después vaig passar ací, al Grupo escolar. A este. Ahí vaig estar quatre anys interino. Mestres molt majos, molt agradables. I estava ací, estava en casa, la mar de bé. Quatre cursos ahí de interino. Sí. Vaig estar ahí i jo estava molt a gust, molt... Amb els xiquelos igual. Encara viuen tots, gràcies a Déu. Carbonero, el meu cosí, Juan el que està de metge... Tota ixa quadrilla. José Nan... Encara te'ls diria casi tots. Ixos estaven en una classe. I allí vaig estar amb ells, tres anys.

En la primera foto, doña Adoración, davant d'ella Doña Rosario i a la dreta Doña Claudia. La segona és un dinar amb els mestres a l'Ermida: per l'esquerra, reconeixem a Pilarín, a doña Pilar, sa mare, i a don Juan Ros, mestre d'Artana. A continuació Pilar de Ferrero, Doña Claudia, Doña Adoración i la seua germana. A la banda dreta tenim en primer pla a Isabel Gallart i a sa tia, Doña Rosario, i al final a José Nela (Xacola). Col·lecció Isabel Gallart.

No sabia que havia estat vostè ací.

Sí, quatre anys. Dalt tinc tots els papers de toma de posició, “fulano...”, firmats, no firmats... Entones estava de mestra doña Claudia, doña Rosario, doña Carmen Lodeiros, dos xiques de Castelló, Rosa i Rosa. I a mi... en fi, me'n recorde d'ells perquè eren jovenets i molt majos. I vaig estar quatre anys. I després d'ahí, quan me s'acabava el termini van vindre els de propietat. Vaig anar la delegació a Castelló, que si volies plaça o treballar anaves allí i te posaven en llista. Però com érem pocs, a lo millor el segon dia te cridaven. Entones me vaen cridar pa Villanueva de Alcolea. Molt majos. Tot xurros [risses], que estaven tots mig malveats. I allí vaig estar un curs. L'any 63-64. Els xiquelots havien tingut antes un mestre major que no l'admetien. I jo vaig aplegar allí... Amb dos mestres de Castelló que van acabar entones tamé, ells en propietat. Les dos Mari Carmens. Divertides no: se'n passaven. Hi havien dies que entraven a la meua classe i feia: “Miguel, què estàs fent? —Explicant. —No expliques res que això és mentira” [risses]. “Mira, ara t'arreglarem la classe que la tens desarreglà”: traïen tots els llibres que hi havien en un armari, tots per terra i per unes taules. Quan estava feien: “hala, mo n'anem”. Pa matar-les. Però no, mos portàvem prou bé, féiem lliga. I féiem festes, mos emportàvem d'excursió al xiquelots. Mos féiem la vida agradable. Això sí. Tinc fotografies que les guarde. I després, relació amb ixos xiquelots, uí, m'escrivien i jo els escrivia a ells entones. I estàvem pagats i contents.

Després d'allí a on vaig anar? Després d'allí vaig estar... Ací vaig fer substitucions dos cursos, a una mestra d'Onda. Tamé estava mala i de part i coses d'ixes, i ahí...

Bon poble, Onda.

No, estava bé. Estava bé, no, estava... a mi m'és igual. Jo lo que volia és fer. I quan acabava d'ahí, per exemple, anava a Castelló a la Delegació i al senyor aquell: “escolte, què té? —Mira, pues ahora le anoto, a ver si le cojo enseguida”. Poc he estat en casa, jo. I fent substitucions en uns i en atres, diferents cursos ací al Grupo escolar, però no eixies de casa. Jo lo que volia

és treballar, buscava faena. I entones tenies la ventaja que sobraven... en fi, no és com ara que pa buscar una faena, Déu i ajuda. Entones qui tenia ganes de treballar [45 min.] pues treballava. No paraves perquè anaves a buscar tu allí i te buscaven enseguida. I después d'això dic: a vore... esta doña Carmen que t'he anomenat antes: "tu te vienes a València, ja et buscaré jo una substitució".

Sa tia, [Carmen Alba](#).

Sí. Me se va emportar a València, a un grupo escolar, però bo. El [Grupo escolar Balmes](#). Està pel carrer dels Centelles, el Salvador Abril... aquell bàrrio és Russafa i jo me'l sabia de memòria. La calle Cuba, los Centelles, tots. Vaig estar allí en sa casa, jo donant classe allí al Grupo escolar. I después ja dic, quan se va acabar la substitució, que era d'un mestre que tamé tenia molt de cuento, era un gitano. Però és igual, jo estava allí treballant i estaves en València. I convivint amb la gent del bàrrio i la gent del pis. I después d'allí vaig passar per una acadèmia que hi havia allí i vaig estar un any. Una acadèmia. Allà per la plaça de Jesús. Que ara es diu plaça de Marco Merenciano [*l'actual carrer de Félix del Río*]. Veus com no ho sabies? Vaig estar allí, i después d'allí ja me porten a Alcúdia de Veo. Allí vaig estar bé del tot, tamé. Convivint amb la gent, portant vida de... de gitano i coses d'ixes. I allí dic: "bueno, ara quan s'acabe açò...". Vaig estar en Monteblando en Onda, tamé. Después tamé vaig anar a Alcalà de Xivert. Tamé. Allí en Alcalà de Xivert els xiquelos eren molt agradables, però tinc poques coses que contar, d'allí. No... No hi ha cap anècdota de dir... tal. Bueno, anècdota... jo alpegue a Alcalà de Xivert i el que estava de director en ixe grupo va fer magisteri junt amb mi. Diu: "ui, Traver, a on vas per ací? —Dic: mira, baix de les teues garres estic. Lo que tu me manes... —Diu: lo primer que te dic: de les quatre dones que estan donant classe —eren ja majors, estaven aixina, que... — no et fies d'elles. Diu: i no els contes res que t'ho descobriren tot. Mut". És aixina, és aixina, eren... Tres listes, però... t'agarren a muntó mania. Als sixanta i pico de anys. És com doña Clàudia, que si no l'envien no se n'havera anat. I a on aniré: hasta ahí. A mi no m'ho han dit. Perquè he de seguir allí, seguiré. Allí, pues bé, perquè les xiques eren pobretament un poc arisques.

Això és el seu caràcter, eh? És un caràcter diferent.

Completament diferent. Està més lligat a la part de Catalunya. Allí pa dir la presó, "la presor". La provessó, "la provessor". I dic: "ací adeprendré jo". "Lo gat". Jo dic: "bueno...". Però... allí.

I después el últim me va tocar tamé a Torralba del Pinar. Tenia catorze xiquets en escola. Mira si era xicotet, tindria catorze crios. Hi haurien 100 habitants o 200. Allí estava el bar, la iglésia i un parque que no hi havia res. Jo dormia en un puesto, menjava en un atre i... Ahí sí que m'ho vaig passar... Va vindre a buscar-me la Guàrdia Civil, ací, i entra i diu: "ací viu Miguel Traver? —Diu: sí. —Es que venimos de parte del alcalde de Alcudia, de Rafael Gil. —Dic: ai, alcalde? ¿Y qué querrá? —Dice: es que resulta que él trabaja en obras y ahora están haciendo unas obras en Torralba del Pinar, y allí están los chiquillos sueltos por el pueblo que desde el mes de enero [50 min.] que no tienen maestro. A ver si usted que está libre ahora puede subir. —Dic: pues dígame que sí. Que baje la furgoneta a por mí, que mañana me subo a Torralba, y los chiquillos que no se quedan en la calle". Pues vaig ser sense contrat, sense saber si tenia que cobrar o no. Ni menjar ni dormir. Jo agarre al dia siguint la maleta: a Torralba. Ahí em presente a l'alcalde, que era dur. Però la veritat, jo entre en classe, allò estava tot brut, dic: "hala —als xiquelos—, porteu graneres i recogedors i anem a dixar la classe com un espill. —Ai, vindran les mares. —Dic: no, no porteu a cap mare, ja les coneixeré". Limpiem l'escola, la fem tota... Vaig estar allí des del febrer hasta el juny-juliol. I a ells pues claro, els coneixia a tots: el secretari, eren pues... Bé, però igual que ells, o siga que jo anava vestit igual que...

Anaven a segar blat: jo me n'anava amb algú d'ells. Féiem les garbilles, carregàvem el matxo, i hala, jo a cavall del matxo pel mig del poble... purruup... a la era.

Home, això és molt bonico, vist des de fora és molt bonico, és simpàtic, vull dir.

Ai, però jo ho vivia. A segar blat, pues a segar blat. Jo pues mira, ahí carregàvem el matxo, pujava damunt, i jo a la pallissa i ells darrere.

Home, vostè l'ofici del camp el coneixeria de casa tamé.

Ai, clar, algo el coneixia. I allí tenien cireres a mansalva, aixina de grosses. Tenien de tot. I les cases me van acollir molt bé. En el menjar si una nit sopava ací, "vaya a cenar allí, a casa Anita", però dormia en la casa i menjava en... En fi, me portaven. El últim dia me van donar oli: "mire, aceite que no tendrá". Ui, mare, què bé. Una coca malfeta en llanda. Hala, jo tot carregat per avall. Pareixia jo "*La ciudad no es par mí*" [pel·lícula de Pedro Lazaga, de 1966, interpretada per Paco Martínez Soria]. I estant en Vila-real sempre els feia, dic: "si ara vingueru u i me diguera 'cànvia't', me canviaré per Torralba. Dic: i vos dixaria ací, en Villarreal. I jo me n'anava a Torralba. —Ixs poblutxos que no sé què no sé quantos". Una maravilla, quina vida més sana.

Vosté entonces rodava molt però no tenia cotxe ni res.

Jo me valia. Un taxi... Ara, estant en Torralba hi havia carretera d'ixa de antes, de pedretes i... No n'hi havia ni cotxe, allí. O siga, que em vaig arrear els quatre o cinc mesos allí. Tocar per teléfono i avant. Ahí a casa [María del Pesaor](#) estava el teléfono. Demanaves conferència i parlaves, però baixar no tenia cotxe. Ara después sí, en València tenies el tren, tenies més combinació, però allí jo sense cotxe i sense ningú. Estava la mar de tranquil.

Home, tranquil des de luego. Molt familiar tamé, la gent... La gent agraïda.

Agraïda, no. La mestra que se va dirar l'escola es va trencar una cama. Bueno. Li dien doña Carmen. Tipo de masovera, grossa, gran. Ella tenia... es veu que tenia un corral de vaques, no sé a on. I no estava. I l'alcalde estava... I brunyia. I quan vaig alplegar dice: "usted y yo mañana nos vamos a la Delegación. Y le hacen el contrato y lo que tiene que cobrar".

Ah, pues era valent, l'alcalde!

Ai si era valent! En paz descanse. Com li dien...? Calpe, d'apellido. "Conque arribem allí a la Delegació, estava allí el delegat. Me fa el paper, contracte amb tot: [55 min.] "tantos meses y tal y tal y tal y tal, por la maestra...", en fin. I entonces estava... "a què he vingut jo ací?". I ve l'hora que tenia que vindre la mestra pa anar-me'n jo. Claro. Aquella va acudir al cap de sis mesos, i un dia puja i es presenta. L'alcalde li va cantar... les coranta, no: les quatre-centes. "Ahora usted sale de aquí. Y tal día le toca venir a tal hora". I aquella se n'anava a casa i ja t'he dit, pa que tal dia vingueru. "Però abre a las 9:00. Que no sean las 9:10". I a mi me diu: "si viene y llama, no le abra. Me busca a mí". Conque ve el dia, jo estava amb el cor xicotiu: "ui, què faig jo ací?". Vindrà la mestra, conque estaven totes les mares del poble enteraes, de que regresaba la maestra. I estaven totes furioses perquè va dirar l'escola i els xiquets i se'n va anar sense dir... Conque estava l'escola i la plaça. I eren les 9:15 tot apenes, ruuu, un taxi. I baixa la señora maestra. Tota blada, tota grossa. Què? Les mares que estaven allí: "¿usted por què viene? Ahora está aquí don Miguel. Y usted aquí está de sobra, porque se fue sin decir nada. ¿Y ahora qué quiere, volver? Váyase a casa y ya le llamaremos". Acudix a l'alcalde... Això és de pel·lícula de poble. I li diu lo mateix. "Ha llegado un cuarto de hora tarde. Después de tantos días de vacaciones. Y está la clase atendida por don Miguel, así es que este señor se queda aquí hasta acabar el curso, y usted se va a casa". Puja al cotxe i se'n va. Jo estava...

La diferència seria gran: un xic jove com vosté...

No em parles de vosté, que me senta mal. Però mira si era... jove del tot, era. Però vore ixos quadros, que mai me n'havia vist, dic... Ui... Només se'n va anar dic: "ara ja descanse. Tinc el puesto segur hasta el juny". I después d'allí vaig estar en casa una setmana perquè no tenia a on, i va vindre este Pallarés, u que tenia bous. Ixe treballava en la [Fundació Flors](#), en FP, però sa mare no volia. Sa mare volia que acabara la carrera de Psicologia que estava estudiant, i anava a perseguir-lo a Villarreal i s'amagava darrere dels cotxes a vore si entrava a classe o no. I va vindre una nit, diu: "Miguel, si vols faena... És que jo m'ho dixe, ma mare no vol i vull dixer-m'ho. A la Fundació Flors, de mestre. Si vols anar per mi. —Dic: jo de moment no tinc res". Però això era el dia 12 de febrer. I el dia dels enamorats jo me'n vaig allí, me presente, que ell no va vindre, i el director de l'Opus que era tamé un... Ja. Me carrega totes les assignatures que ell tenia damunt de mi. Jo no tenia ni idea. Cobrar, no sé lo que cobrava. Jo dic: "mare, i esta gent...?". I allí me vaig quedar. Darrere d'un dia un atre, darrere d'un dia un atre, dies que me n'anava de classe, me n'eixia perquè allò no es podia aguantar. Hi havien dos xiquetes entones que —encara me'n recorde, Belinda i Mari Carmen— venien a buscar-me. La una: "ai, senyor Miguel, per què se'n ix? No els faça cas a ixos que estan locos. Mosatros volem donar classe. Mone". Hala, Miguel amb aquelles dos... Vam quedar molt amics, però amics del tot, que m'apoyaven del tot, del tot. I allí vaig estar pues... mira vint-i-un anys. **[60 min.]** Amb tota aquella xusma. I jo creïa que el dia següent m'ho dixaria. "Pues no, dic, primer esta gent". Vaig començar amb xiquetes de huit anys, acabar amb ixos galileos, pues tenia que adaptar-me. I coses que no sabia les vaig adepndre allí. Perquè jo hi havien coses que de càlcul mercantil jo no sabia. Jo me trencava els cuernos estudiant i els ho explicava hasta a on podia. A la que donava càlcul li feia: "Paquí, des d'ahí ja no passe. Tu en la teua classe ajuda'm". I vale. Estàvem tots congeniats una maravilla. Jo m'adaptava a tots ells. O siga, que mos compensàvem les assignatures, els xiquetes amb problemes anàvem tots a una, de la única forma que podies estar bé. I allí vaig acabar el meu càrrec d'ensenyança. Però bé, jo este matí dia: jo canviaria Villarreal per Torralba. Enseguida. Perquè allí en Torralba, claro, hi havia dies que em feien: "Don Miguel, ¿mañana quiere que vayamos al [Tajar](#)? —Dic: ui, sí", i jo creïa que el Tajar estava ahí al girar: tres hores de camí muntanya amunt, com si fora la Serra Espadà, que de dalt veies tots els pobles. Villamalur el tenies als peus.

Pobles perduts.

Però molt... "No, no, está cerca, está ahí al dar la vuelta". Tot estava propet, i em vaig córrer tot el terme. Turística. Pues amunt, allà dalt. D'allí veies els poblets xicotius aixina. Pues si no haguera pujat no ho haguera vist.

Al principi treballaries només amb xics, no en xiques vull dir.

Allí què venien a escola? Dos xiques. Allí tenia dos xiques, la una que tindria uns tretze o catorze anys i l'altra que en tindria huit o nou. Que a vegades feien: "Miguel, ¿quiere venir conmigo a sacar, que tengo una cabra? —Vamos". A la era amb la cabra. A pasturar-la.

N'hi haurien de totes les edats, no?

Catorze xiquets, i xiquetes ixes tres. De huit anys, de nou, de deu i de catorze. Una unitària.

Totes les edats i tot.

Pues si tenia d'això, u més major, més d'això, li feia: "ayúdale a este pequeño". O siga que u me valia pals atres, però catorze... Jo quan me van ficar feia: "i tu...? Dic: tranquil". I els portava faena, els posava caligrafia, els posava esto i lo altre. I alguns no tenien ni llibre. No tenien llibre, portaven llibreta, llapis, goma i au. I la pissarra. I catorze, a vore, caven ací dins. Pues la mar de feliç.

Home, entre això hi tindren coranta...

Ai, no m'ho nomenes, coranta...

És ingovernable això.

I ara en tenen vint ací en l'escola, i ixa ràtio els supera.

Els s'apoderen, sí.

Dic, si jo havera tingut vint alumnes en l'escola! Havera xalat. Pues hasta coranta, coranta-dos, xics i xiques. De 14, 15, 16 i 17 anys. I ja!

I quan... a final de curs, el primer any que vaig entrar, vaig entrar en febrer. Pues en juny ja estaven preparant-se un viatge pa anar-se'n a Mallorca. Fin de curso. Xics i xiques. En serien uns 25 o 30, tots mesclaets. Ningú volia anar amb ells. El director: "jo no vaig". Tenia dona, estava casat. Este, Blai de Maçó, tamé treballava. **[65 min.]** Era dur. El... era dur, tampoc volia anar amb ells. Pues, "Miguel, vosté mos acompanyarà? —Dic: vale". Dic, m'embale. Pues van ser 25, dotze dies que vam estar en Mallorca, que vam córrer a muntó. Dotze dies: discoteques, gitar-se tard, en fi. No se va desmadrar ni u. Acabem de dinar: "ara estigau-vos prop i no vo'n aneu". I después de sopar jo feia: "a vore, a on aneu? —Pues mire, mosatros mo'n anem a esta discoteca, mosatros a esta altra, jo a esta altra", i si n'hi havia quatre o cinc: "mosatros? Ai... —Hala, busqueu-ne una que jo puga anar, i jo me'n vaig amb vosatros". Els feia: "estem en tal puesto". Pues ahí dies que mos se feien les quatre i dies que mos se feien les sis. Eixíem i véiem eixir el sol. Jo feia: "uí, la lluna! —Diu: això és el sol". Jo vaig anar quatre voltes a Mallorca, amb estos; dalt tinc les fotos d'allí. I el viatge escrit amb noms de cada u. Però ningú volia anar-se'n, embalar-se amb ells. Només buscaven a Don Miguel; dic: "ja està bé. —venga don Miguel, venga usted".

Venien... jo me n'anava amb ells, i a la discoteca que estava... pues ja veus tu, una discoteca, una locura. Pues jo me n'anava amb ells i hala.

I una xiqueta, me'n recorde: "Don Miguel. —Què? —Mire, jo és que vull ballar amb aquell, aquell francès. Vosté me dixa? —Dic: Reme, per favor. Dic: Sí, però no. Balla. —Ai, és que m'agrà. —Vale. Ves balla amb ell". A vore quin... vull dir-te. Si vols ballar amb ell balla amb ell, però no: "jo vull ballar amb aquell xic, vosté...? —Ai! Balla però no te'n passes". Pues aixina la majoria.

Bueno, quan a un professor el busquen és bona senyal, no? És perquè és un professor simpàtic, i l'aprècien...

Inclús hi havien quatre xiquèlos mirant a una fàbrica de vidres, perquè vaig córrer, en els quatre viatges, tota Mallorca i tota la isla. Però en fi... I en una fàbrica de vidre... no, en la catedral era. Estàvem mirant-la i tal i qual, i s'acosta un xiquèlo i diu: "que vostés d'a on són? —Dic: mosatros de Castelló, i el grupo que jo porte tamé de la FP". Un xiquèlo de díhuit anys devia ser, i dic: "ai, per què ho preguntes? —Diu: ai, i vostés per la nit no ixen? —Dic: sí. En estes, en tota la colla que porte. —I mosatros podem anar amb vosté? —Dic: a mi no em coneixeu. —Diu: és que estem en tal hotel, però amb un mestre que no mos agrà. —Dic: ah! A vorem, què...". Eren dos de Xàtiva, u d'Alcúdia de Crespins, i un atre de la Olleria. Dic: "bueno, a la nit quan acabeu de sopar estem en tal hotel, ja vindreu a buscar-me i... ja". Pues aquell dia... "ai, don Miguel, mire, vosté serà el nostre tio" [risses]. Ai la mare que va... Tio amunt i tio avall.

Són històries boniques.

I ho explicava en Villarreal quan vaig anar, diu: “és que ho encontres en tots. —Dic: ai, no res, van vindre a buscar-me”. “No, que amb vostè anirem bé. Amb ixe mestre que tenim no...”.

Clar, és que tots no són iguals.

“Ah, pues vingau”, i ja van vindre tots els viatges que vam fer, excursions i coses, aquells darrere. I després encà me vaen escriure i encara tinc una postal de u: “tu tio tal i qual”. I una carta de baralla amb un cavall que posa: “el cuarto jinete del Apocalipsis”. Perquè com eren quatre... Pues encara guardo la carta en un àlbum. **[70 min.]** Escrivint-mos i jo un any, un estiu —ella no ho sap— me'n vaig anar a Xàtiva. Pa vore aquells.

No acabaria. Ja t'he explicat tots els pobles, poblutxos i tot, i a gust. Que tornaria.

A mi me llamava molt tamé l'ensenyament, lo que passa que em vaig ficar en les Belles Arts...

Jo no sabia a on anava. Perquè quan vaig acabar el batxiller jo no sabia què agarrar i què no agarrar. I qui em va posar la idea ahí dins tampoc puc dir-t'ho. No ho sé.

Perquè precedents... bueno, estava ta tia Carmen...

Sí, Carmen Alba era molt... en fi, te donava moltes idees, feia: “ai, si no eres mestre t'arrepentiràs”. Pues sí que m'arrepentisc, no? Gens.

Té una vida bonica, la veritat és que pareix molt bonica.

Ai, mira, la maleta errante. Encà me'n recorde jo, els pobles que vaig entrar i a quin hora. Que me n'haguera tornat a casa. Entrar de nit. Amb una bombilla d'aquelles antigues. Tu i la maleta, a preguntar a vore el senyor alcalde a on viu. De nit allà a les 11 de la nit. Ai mare...

Vos donaven casa, clar, no? Imagine.

Jo no en tenia casa a cap puesto.

Ostras! I com...

No. En Villanueva sí, van fer un grupo nou, amb tres pisos, per viure. Però jo assoles... allí faltava de tot: taules, cadires, plats, de tot. Me vaig buscar i l'alcalde diu: “no busques res. Ací menjarà i dormirà”. Pagant-li al mes lo que fora, pues allí vaig estar. I als demés pobles que he anat he fet lo mateix. Buscar a la patrona... En Montebanco tamé: me va acompanyar la tia de Miguel de Coloma, que era capellà. Tu l'has conegut?

L'he sentit nomenar; no personalment.

Tamé no està prou... Pues una tia, que ell estava en Montebanco de capellà. Jo dic: “Marí Dolores, hui m'ajudaràs a buscar una casa?, que vinc ací. —Ai, vale”. I era el mes de setembre, amb un sol...! Amunt. Que no hi ha res igual. Un senyor que era guarda de camp: “ay, ¿a dónde va esta pareja?” —le gustaba mucho el vino—, i María Dolores diu: “Ui, mire, senyor Joaquín, a buscar-li una casa pa este mestre, pa menjar i dormir. —Vaya a mi casa, ya está preparado”.

Què fàcil, eh?

Aixina. Dic... i com ja coneixia a on hi ha, allí que anem. Toquem: “¿qué querían? —Mire, señora Isabel, diu l'atra: mos ha enviat el seu marit, pa que este mestre se quede ací a menjar i a dormir. —¡Ay, qué compromiso!”. I era una dona de Sucaina molt graciosa. Allí em pose per la nit, habitació, menjar, dormir, tenia fills i al costat vivia una cunyà tamé amb tres xicons grans i tot. Vam fer tots una lliga i la família... que allò era una maravilla. Veus?, ixa família i l'atra família, i hala. És una riquesa. I allí vivíem pues en una casa de camp que era com una

pallissa, paregut, però un poc més arreglat. Però vida campestre. Feien festes per la nit, a disfressar-se i a fer lo que fora per ahí, jo el primer que eixia. O sea que... no donar-me importància de dir... No.

Pues allí en Monteblanco va passar això. En seguida casa. Pa menjar i dormir.

El corro

En estiu vindries a...

Sí, en estiu venia a casa.

Ací teníeu el corro, que l'altre dia me comptàveu...

El corro està ahí...

Increïble, o siga, vivíeu dins del corro!

Dins del corro, ai! La porta oberta conforme està. Normal, pa què? Anar a l'ajuntament, firmes pa que ho lleven... Sí que hi ha qui va anar, sí. Ací hi ha veïnat... mon pare diu —estant Caranyo d'alcalde, si fa anys—, i ve i diu: "Miquelet, si vols que te lleve el corro, ara és l'ocasió. **[75 min.]** Perquè Sanitat revisa molt i està molt sério en estes coses". Mon pare diu: "no toques res que jo contra un poble no vaig. Dixa-ho estar i firme a gust". Mira si fa anys. Mon pare diu: "contra un poble no vaig". I claro, mon pare diu: "pues sí...". Pues l'hagueren llevat, per què no. "Contra un poble no vaig. —Pues vale, adelante". I hi ha qui per un coet: "açò no es pot viure!". Pues aneu-vo'n a la muntanya.

La gent gemeca molt, sí.

No és un poble tan incivilitzat, crec jo.

Que si hi han animals, que si hi ha qualsevol cosa... Tot molesta.

Pues hi ha de tot. Però sí, hi ha qui és... no pot viure. Veuen una quadrilla de xiquelos que està divertint-se a la plaça: "oh, quin gamberrisme, no sé què...". Uí. Jo estic ací i no m'entere de res. Jo he fet lo mateix o pitjor. I ara faria igual o pitjor. Pues dixeu que visquen i avant. Ixos són els que no estan civilitzats.

Amb els pastors i demás tindríeu tamé molta relació perquè els teníeu en casa.

Si estaven quatre o cinc dies, pues claro, que ells entraven, dixaven la roba, gaiatos...

Què fort, ací en casa?

Ací en casa. Açò estava entonces... claro. Ara està més modern. Però entonces vivies més a gust: les gallines per ahí, la cabra, els cerdos ahí... Hi havia de tot. Diu: "i podíeu viure? — Claro que sí!". Hi havia un cerdo gran amb set o huit xicotets. Una cabra, patos, gallines... Vida sana. Per això te dic... jo dic: no he tingut cap.. ni d'estómagó ni de res. Dic: ara m'ixen totes les... Però, tira, ho supere.